

ADABAKIAK

BESAMOTZ TREBEA.—Bein batean ipui beltzak bildu eta ekarri zizkigun onera Jon Mirandek. Onako au eztaigu beltza dan, baiña badu nolana ere alako humore-lurrin bat, oarkabez bedere. Orestes Llorens dalako batek 1953-an argitara zuen “El afán de las condecoraciones” deritzan lantxo batetik itzulia dago:

“Gure aldameneko Frantzia'n zaletasunik biziena agertzen dute domiña, zinta naiz gurutzeren bat bular-aldean etamateko eta erakusteko. Onelaxe adierazten digu onako zin-zifetan gertaturikako gertari onek.

“Ba omen zebillen beñola Napoleon Tuillerietan barrena eta ona nun topatzen duen soldadu zaar besamotz bat.

“—Nun galdu uen besoa? —galdatu omen zion maitekiro enperadoreak.

“—Austerlitz'en, jauna.

“—Ez uen kondekoraziorik irabazi?

“—Etziran nitaz oroitu, agi danean.

“—To nere gurutzea!

“Eta Napoleon'ek, bularrean zeramana arturik, eman zion esanaz:

“—Légion d'honneur-eko zaldun egiten aut.

“Soldadu arrituak erantzun omen zion totelka:

“—Beso bat galdu dedalako izendatu nau zaldun berrerek? Zer gertatuko zitzaidan biak galdu banitu?

“—Lejioko ofiziale egingo indudan.

“Ori entzun orduko, artu zuen soldadu zaarrak ezpata eta, zazt!, kolpe batez moztu zuen gelditzen zitzaion beso bakarra.”

Emen gure galdera dator, gurea eta izkirimiri au astiro irakurri duenarena: adarra jo nai ote digu Llorens'ek ala berari jo ote diote adarra?

* * *

L. Mitxelena bidali dizkigun bi oar oek, nonbait sartu bear eta, ementxe sartu ditugu.

EUSKAL-LITERATURA ETA... ADARRAK.—Beldur naiz oar onen gaia ez ote den gai irristakorregi orietakoa, Góngora'k esate baterako ezpaiztutuen adarrak “con perdón de clérigos” baizik aipatzen. Dena den eta barka eske aurren-aurrenetik asten naizelarik, orretara bulkatu naute idazle trebe eta lankide maite dugun J. M. Satrustegi jaunaren itz batzuek. Onela baitzion 1619-an Tolosa'n agertu ziren euskerazko eta erderazko bertso batzuek direla-ta: “*Adarra* (cuerno), en sentido figurado, tal como aquí se usa, es completamente desconocido en lengua vasca y carece de sentido. Hay que recurrir a otras fuentes para su interpretación”. “Esta palabra es la traducción servil de *cuerno* en la acepción de “comercio carnal ilícito”, tan traído en el vocabulario jocoso de aquella época en España” (1).

Eztakit ongi gure izkuntzaren alde ala kaltez mintzatzera ote noan orain. Naiz alde naiz kaltean, ordea, esan bearrean arkitzen naiz orrelako adarrak, ezin-ukituzkoak izan arren zenbait gizasemenen burukopetak ziñetan eta benetan apaintzen dituzten edergarri oriek, ezirela iñolaz ere Satrustegi jaunak nai lukean bezain urriak eta bakanak XVI-XVII'garren mendeetako euskal-literaturan. Ain zuzen ere, agitz oker ezpanago, gizaseme batenak dira gure izkuntzan agertzen diren leenbiziko adarrak. Ikus Detxepare, E 6:

*Gaoaz loric ecin daydit haren gogoan veharrez
Gogoan vehar handidicit bethe nuyen adarrez.*

Onelaxe itzuli zituen R. Lafon jaunak: “La nuit, les soupçons que j'ai sur elle m'empêchent de dormir : je la soupçonne fort de me couvrir de cornes”.

Goroxeago, argi eta garbi mintzatu bear badugu, badirudi biziro gogokoa zuela Oihenart'ek itz ori. Bere 137'garren atsotitzak, esaterako, onela dio: “*Emastearen gaizes xikira sedina adarrequi ehorz sedin*. Refrau haur athera da Ilhartiz edo Epitafio hontaric. *Heben dago, ber'adar[r]equi, ezina, emastearen gaizes xikira sedina*. Celuy qui se fit chastrer par depit de sa femme, fut enterré avec les cornes. Ce Prouerbe est tiré de cet Epithaphe. Cy gist, avec ses cornes, le pauvre corps sans ame, D'vn qui se fit chastrer, pour déplaire à sa femme”.

(1) Ikus J. M.ª Satrustegui, “*La Celestina* en la literatura popular vasca”, *Boletín de la Real Soc. Vasc. de Amigos del País* 16 (1960), 167 ss., eta geroago 17 (1961), 2'garren zenbakian. Bertso oriek eliz-gizon batzuek atera zituzten dirudenez, delako Olazabal tolosar bat, eta aren ingurukoak, larrutzeko.

Berorren Neurthitzetan ere agertzen da berriz gaia eta itza, 19'garren orrialdean:

*Onarsun-trucu huts, alau' esconzea,
Esta hori esconze, bana da salzea;
Heren erosle senarrac
Ser mereci luque? adarrac.*

Benazko eliz-gizon bekosko-illunek ondu dituzten ezkerro geienbat euskal-liburuak arimen onerako, ezta miragarri adarren lekukotasunak ez maizegi agertzea. Alaz guztiz, biar edo etzi norbaitek bil lezakean adarren euskal-lorategirako, ona nola mintzarazten dituen Mikoleta Bilbao'ko eliz-gizonak Peru Xauna deritzan zalduna eta Alonso ezkutaria:

—Esta enjuta?

—Como vn cuerno.

—No os he dicho, que no me traygas essas comparaciones?

—Esso fuera si V. M. fuesse persona sospechosa, que no se ha de mentar la sogá en cassa del ahorcado.

—Sicu dago [alcandorea]?

—Adarra nola.

—Esteusut esan sedeguidisula [sic] ecarri orrelaco compañañoytic?

—Ori lisate, valiz sure meçedeori, persona sospechacoa, serren esta aytatuco soquea, vrcatuen esean.

Eta beeraxeago, ezkutariaren aoz:

—Esta es vna de las tres cosas que Ganaza dezia, que el hombre buscava con gran cuydado y quando las ha hallado le pessa.

—Cuales son las demas?

—Vna suçiedad en la cama, y los cuernos, si su muger se los pone.

—Ori da bat yru gausetari esan eroena Ganasac aditu joela guisona, cuydadu ascogas. Ta ydoro asquero oy dauela damu.

—Ta seynsuc dira vesteac?

—Ycuscatasumbat o e a n, ta adarrac y miniten badeusas Emasteac.

Ene iritziz, zabalduegiak daude adar oriek garai artako euskal-liburu bakanetan, baita esaera zaarretan ere, orduko euskaldunek aotan artzen etzituztela uste izateko. Eta ori, iri andietan ez ezik, baserrietan ere gertatzen bide zen. Eztut sinesten, esan bearrik ere eztago, gerok, euskaldunok, asmatu genduenik metafora ori, metafora baldin

bada. Bai, ordea, beste anitz gauzatan bezala, laster aski eta muzifik egin gabe gereganatu genduela.

Mikoleta'gan beragan arki diteke gaiñera *Celestina*-ren aipamen garbia. Joane adiskidea ari da Peru zaldunarekin izketan :

—Essa ya se llamara comida y no almuerzo

—Porque?

—Porque dicen que a buen comer o a mal comer tres vezes se a de beber.

—Ay diçe nra. Madre *Çelestina* que esta corrupta la letra, que por dezir treze, diçe tres.

—Ori errasti guey emon dite xatecoa ta es almorçua.

—Segayti?

—Serren esan daroe, xateco onari edo deungearri yrru bider edangodala.

—Or diño gure ama *Çelestina* dagoala letrea corrupiduric, serren amayrugayti diñoala yrru.

Enau geiegi arritzen orduko euskaldunek —erdal-teatroa ere izaten zuten ezkerro Nafarroa'n, Gipuzkoa'n eta Bizkaia'n beintzat— *Celestina*-ren berri bazutela jakiteak, baita eskolatu gabeek, irakurtzen etzekitenek ere, aren izena eta gertaerak aotik belarrira eta belarritik aora zebiltzalarik nai ta ez. Egungo egunean bertan, landuxeak generalarik geienok, eztitugu irakurri, ezta alderatzeko ere, aotan darabilzkigun obra guztiak. Literatur-historia irakasten ari direnak eginaalak egiten dituzte ikasleei oek irakurri eztituzten —eta seguru aski sekula irakurriko eztituzten— obra frankoren mamia edo bederen usaia eskeintzeko: orain zinema izaten dute lagun zenbaitetan orretarako.

Are geiago. Zenbat bider eztira irakasleak berak besteri entzunaz eta irakurriaz baliatzen azaltzen dituzten obrak azaltzeko? Emen ari zaizuen, esate baterako, eginbide orretan aritua da aurten eta, lotsagarri baiño lotsagarriagoa bada ere, ezta beiñere *Celestina* irakurri, bizpairu zatitxo landara. Okerrago oraindik. Badira emengo eta ango literaturen historiak idatzi dituztenak —eta ezta berriz ere nere burua nabarmendu nai— azaltzen eta epaitzen dituzten irakurgai guztiak irakurri gabe. Liburuen orriak ebaki gabe, zenbat kritika ez ote dira egin eta egiten?

Antziñakoei gai orietan artu diegun aurrea, ez ote da sarri itxurazkoa egiazkoa baiño areago? Aietariko askok ezin irakur zitzaketenak irakur genitzazke. Baiña, eta or dago kakoa, irakurtzen ote ditugu beti?

* * *

LUISA MISERIKORDIAKOA, LARRAMENDI ETA PEÑAFLORIDA.—Leengo batean Ibiñagabeitia'tar Andima adiskideak zenbait oar eta zuzenketa bidali zizkidan Caracas'tik nere *Historia de la literatura vasca*-n agertzen diren argitasun eta iritzien inguruan. Besteak ere jakingarriak zirelarik, bat josi zitzaidan gogoan. Andima'k uste du ezteña Peñafiorida Luisa Miserikordiakoaren izenaren azpian izkututzen den Azkoiti'ko 1762'gn. urteko *Gavon-sarien* egiilea, Aita Larramendi baizik.

Iritzi ori, dakidanez, Manuel Lekuona jaunak agertu du leenbizi, *Egan*-en orrialde oetan (1956, 5-6, 31-32 or. batez ere). "Nik egia esan —dio—, Loyola'ko eskua ikusten det argi ta garbi kantu polit oietan, Loyola'ko esku jakintsua. Eta esku ezagun-ezagun bat gañera, A. Larramendi'ren esku bipil ta alai, eta maltzur ta desairetsua."

Bertso zoragarri orien aitasuna Peñafiorida'ri eman nionean, Manterola eta Urkixo'ren ondolik nenbillen eta oek berriz, oker ezpanago, aoz-ao zetorren eta Aizkibel'ek jaso zuen esanaren ondolik. Orrelako probak, naiz kanpo-aldekoak eta axalekoak izan edota axalekoak eta kanpo-aldekoak direlako, sendoagoak izan oi dira obraren mamia eta barrena aztertuz atera ditezkeanak baiño, azterketa orretan ikertzale bakoitzaren joera, zaletasunak eta sena geiegi nabarmentzen baitira. Gertatzen ere da, ordea, batzuetan lekukoak makur mintzatzea eta emen ere orrelako zerbait gerta zitekeanik ezin uka eta Lekuona jaunak ederki azaldu du nondik zetorkean lekukoen utsa. Baditeke, alegia, Peñafiorida izatea koplaren argitaratzaillea, egillea etzelarik.

Barren-aldeari bagagozkio, leenago joko du begiz edozeiñek Larramendi egilletzat Peñafiorida baiño, baita Aita Meagher eta orduko beste edozein jesuita ezagun baiño ere. Peñafiorida, *El borracho burlado*-n ikus dezakegunez, euskaldun garbia zen, izkuntza sendo, ugari eta betearen jabea; idazle gailenaren eta egiazko poetaren maillara eltzeko, aatik, geiegixko falta zitzaion, Zirria sartzen eta adarra jotzen ere, etzen gure kondea eliz-gizonaren pareko mutilla.

Izena izengoitipean estaltzeko izan zitzaiekan arrazoi sendoak Lekuona jaunak agertu ditu. Orrelakorik gabe ere, gogoz gordeko zukean bere burua Aita Larramendi'k emakumezko gonon azpian. Izen-goitiak, gizonetzkoak baziren ere, bestetan erabili zituela badakigu.

Zoritzarrez, lepoa egingo bagenduke ere orrelakoxe jolas-bertsuak onduko zituela Larramendi'k, iñoiz ondu bazituen, eztaukagu bere eskutikako besterik, dakidanez, oekin erkatzeko eta berdintzeko. Bertsotan asi zenean, edo beintzat bertsoak argitara zituenean, adar epikoa jo zuen geienbat. Eta ikus dezagun nola orrua eragin zion adarrari poesiaren Fray Gerundio onek, *El impossible vencido*-tik artu dut perla polit au:

Amalaudún

Nor, goi Lenén, izán da, garr-ori
Piztú devaná? ausartzí, edó onesgún?
Ausartzí; ordeá fiñ: onets, indardún.
Amodió ausárt zan, ta onésle-usartzí.

Etzeván aberéc usté egotzí
Zeuré ausartzián cerbait icigún:
Cégocan gustú batí (etzán mindún)
Zuré onesgún chingártzen zanarí.

Auxé, escutagái zeuré Esposarén,
Garturíc irtén zan ain biciró,
Non arraió batí da berdindú.

Ta chimistá ain beró oní, ceñarén
Polvorác, mirets dánear luzaró,
Balarén indarrá ción fidatú.

Ezta bear bada alferrik izango Larramendi'k berak amalaudun illunxko oni ezarri zizkion argibideak onera aldatzea: “Nor izán da, izandú, edo izatú da, *piztú*, viztú, iracequí, *devaná*, duená, *gar*, edó car *orí*. *Lenén*, orí berá esan nai deu *Principe*, nolá Latinez badiogú, *principem locum tenere*, lenéngo lecuá, edó lecu lenená iduquítzea, euquítzea. *Lenén goiá*, goituá, goicoá, goratuá, orobatézcoac dira hitz oec (synonimos): etá emén ez hítzai, báicic hítzaquin esán, edó adierazo nai degunarí oartú bear gátzaizca. *Ausartziá* alá déritza valentiarí: *onesguná*, onetsí, amatú, maitatu; etá andíc *onesguná*, amoreá, maitetasuna. Gañeracoa erráz da...”

Eta obe agian erdal-itzulpena ere aldatzea (zein da ordeá zeñen itzulpen?):

El que encendió essa llama fulminante,
Fue valor o fue amor, Principe Augusto?
Valor; mas fino: amor; pero robusto.
Amor valiente fue, y valor amante.

No audaz imaginó bruto arrogante
Introducir en tu valor el susto:
Solo a un gusto aspiró (y era buen gusto),
Que fue ver centellear tu amor flamante.

Este, hecho escudo de tu Real Esposa,
En llama se vibró con tal presteza,
Que a la del mas violento rayo iguala.
Y a centella tan rapida, y fogosa,
La polvora, admirando su viveza,
Fió todo el impulso de la bala.

Badirudi badagoela zenbait alde Barrokoaren lore mardul onetatik gaurko beste nonbait aipatzen den gizarte-poesiaraiño. Baiña Gón-gora'k, adibidez, ez ote zion ezer irakatsi Miguel Hernández'i?

